

's-Hertogenbosch

Cultuurhistorische visie

2012-2029

Op weg naar 2029

rijk verleden - kansrijke toekomst

concept 11 september 2012

Op weg naar 2029

rijk verleden - kansrijke toekomst

Cultuurhistorische visie
2012 - 2029

concept 11 september 2012

Samenvatting

Deze nota bevat geen volledige nieuwe visie op het cultuurhistorisch beleid. Uitgangspunt is, dat onze gemeente het op dit terrein goed doet. Wel zijn er een nog een aantal verbeteringen mogelijk. Cultuurhistorie kan meer bijdragen aan de betrokkenheid van inwoners bij de stad, aan de attractiviteit als vestigingsplaats voor bedrijven en aan het toerisme. We denken dat we cultuurhistorie toegankelijk kunnen maken voor een bredere doelgroep.

Onderdelen daarvan zijn:

- Actieve kennisuitwisseling van professionele organisaties en vrijwilligersorganisaties.
- Gidsen en andere “ambassadeurs” van onze stad beter ondersteunen
- Het toegankelijk maken van het erfgoed voor een breed publiek door gebruik te maken van nieuwe media voor de presentatie van het cultureel erfgoed (QR codes, apps en augmented reality).
- Inhoud geven aan de begrippen buurthistorie en buurtarcheologie.
- Een interactieve cultuurhistorische site opzetten.

Dit nieuwe accent in het beleid zal gevolgen hebben voor veel activiteiten, zoals die nu worden uitgevoerd door de professionele organisaties. Met de vrijwilligersorganisaties zal intensiever worden samengewerkt. Hiervoor zal een coördinatieteam worden samengesteld.

Een ander hoofdthema van deze nota is de herbestemming van monumenten die leegkomen en waarvoor nog geen nieuwe bestemming is gevonden. Voorgesteld wordt om een herbestemming team in te stellen, dat het mogelijk maakt initiatieven beter te faciliteren. Dat team helpt onder meer om procedures te versnellen en ondersteunt bij het zoeken naar mogelijke gebruikers. In geselecteerde gevallen zal de gemeente samen met de eigenaar een “herbestemmingsprofiel” opstellen. Dat is een document waarin een wervend beeld wordt geschetst van de herbestemmingsmogelijkheden van een monument. Om een goede herbestemming voor grote, incurante monumenten te kunnen vinden, kunnen eigentijdse toevoegingen en aanpassingen nodig zijn om ze een nieuwe, duurzame toekomst te geven.

Met het bisdom/kerkbestuur wordt een regelmatig overleg ingesteld over de toekomst van bestaande kerken, die op afzienbare termijn hun functie zullen verliezen. Er wordt een subsidieregeling gemaakt voor het opstellen van haalbaarheidsstudies voor herbestemming.

Bij herbestemming van monumenten zal samenwerking worden gezocht met landelijk en regionaal opererende organisaties voor Stadsherstel.

Er zal meer aandacht zijn voor cultuurhistorie in het buitengebied. Enkele elementen, die relatie hebben met de linie van 1629, zullen de komende tijd worden opgepakt met het doel deze beter beleefbaar te maken en verder verval te voorkomen. Tot slot zal duurzame monumentenzorg worden bevorderd door een brochure te maken die aangeeft welke mogelijkheden er zijn om monumenten duurzaam te maken met zo weinig mogelijk aantasting van het monument.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1 Inleiding	9
2 Nieuwe doelen voor het cultuurhistorisch beleid	11
2.1 Cultuurhistorische waarde van de stad als motor voor economische ontwikkelingen	11
2.2 Betrokkenheid bij de stad stimuleren	11
2.3 Ambassadeurschap voor de stad bevorderen	12
2.4 Bestaande doelen blijven belangrijk	12
3 Een vernieuwende visie op het cultuurhistorisch beleid	15
3.1 Het erfgoed toegankelijk maken voor meer mensen	16
3.1.1 Grote belangstelling voor cultuurhistorie in 's-Hertogenbosch	16
3.1.2 De "historische informatieketting" versterken	18
3.1.3 Hoe maken we erfgoed beter toegankelijk?	19
3.1.4 Ruimte geven aan herinneringen	20
3.1.5 Focussen op wijken en kernen	20
3.1.6 Deel kennis met ambassadeurs	21
3.1.7 Maak gebruik van nieuwe technieken	21
3.2 Herbestemming van leegkomende monumenten	23
3.2.1 De problematiek	23
3.2.2 Herbestemming: niet alleen een probleem, maar ook een kans	23
3.2.3 De rol van de gemeente bij herbestemming van monumenten	24
3.2.4 De organisatie: instelling van een herbestemmingsteam	24
3.2.5 Opstellen van een 'herbestemmingsprofiel' voor geselecteerde monumenten	25
3.2.6 Een plan voor de toekomst van de kerken	25
3.2.7 Ruimte voor aanpassing van monumentale gebouwen aan nieuwe functies	27
3.2.8 Een subsidieregeling voor haalbaarheidsonderzoek voor herbestemming	27
3.2.9 Samenwerking met een NV Stadsherstel bij herbestemming	27
3.2.10 Aankoop van te herbestemmen monumentale panden door de gemeente	28
3.2.11 Onderbrengen gemeentelijk monumentenbezit bij een NV Stadsherstel	28
3.2.12 Sommige monumenten in gemeentebezit zullen niet worden verkocht	28
4 Nieuwe aandacht voor cultuurhistorische elementen in het buitengebied en de toekomst van het project Vestingwerken	31
4.1 Nieuwe wettelijke eisen vragen om aandacht voor cultuurhistorische elementen	31
4.2 Cultuurhistorie in De Groene Delta	31
4.3 De Groene Vesting	32
4.4 Cultuurhistorische projecten rond 'de groene vesting' en elders in het buitengebied	32
4.5 De toekomst van het project vestingwerken	35
4.5.1 Het bijzondere karakter van het project vestingwerken	35
4.5.2 Wat er nog te doen is aan de vesting	35
4.5.3 Inzet voor ontwikkeling van het cultuurhistorisch varen	35
4.5.4 Inzet voor de herontwikkeling van het militair historisch erfgoed in het buitengebied	35

Inhoudsopgave

5	Bestaand beleid en aanscherping daarvan	37
5.1	Modernisering Monumentenbeleid	37
5.1.1	Doorwerking van de cultuurhistorische belangen in de ruimtelijke ordening	37
5.1.2	Herbestemming van gebouwen die hun functie verliezen	38
5.1.3	Decentralisatie	38
5.2	Subsidiebeleid	38
5.3	Bestaand beleid Stadsarchief en BAM	41
5.4	Duurzame monumentenzorg	42
6	Ruimte geven aan herinneringen	43
6.1	Breder toegankelijk maken van het erfgoed	43
6.2	Herbestemming van leegkomende monumenten	44
6.2.1	Instelling van een herbestemmingsteam	44
6.2.2	Opstellen van een 'herbestemmingsprofiel' voor geselecteerde monumenten	44
6.2.3	Een plan van aanpak voor de kerken	45
6.2.4	Een subsidieregeling voor het uitvoeren van haalbaarheidsstudies	45
6.3	Cultuurhistorie en landschap	45
6.4	De toekomst van het project vestingwerken	47
6.5	Overige aanscherpingen van het bestaand beleid	47
	Colofon	49

Muzerije. Foto: Antwan Hoedemakers

1 Inleiding

In een periode van bezuinigingen en teruglopende menskracht en middelen ligt het op het eerste gezicht niet voor de hand om een nieuwe visie cultuurhistorie te ontwikkelen. Toch willen we dat doen.

De gemeente 's-Hertogenbosch heeft landelijk een sterk imago op het terrein van de cultuurhistorie. Er bestaat grote belangstelling voor ons monumentale en informatieve erfgoed: gebouwen, landschappen, stadsgezichten, straatpatronen, rivierenlopen en museale voorwerpen. Die belangstelling is er ook voor verhalen, archiefmateriaal, documentatie, beeldmateriaal en geluidsfragmenten uit het verleden.

Dat imago is niet alleen van belang voor het toerisme. Aandacht voor cultuurhistorie draagt ertoe bij dat burgers trots zijn op de stad en zich daarmee verbonden voelen. Dat is merkbaar bij vele historische evenementen, bijvoorbeeld de Open Monumenten Dag, de Maand van de Geschiedenis en de aanwezigheid in onze stad van cultuurhistorische organisaties als de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, de Heemkundekring Rosmalen, de Boschboom en vele andere.

In economisch mindere tijden is het van belang extra aandacht te hebben voor de economische effecten van de cultuurhistorie. In het rapport "Eigen haard is goud waard" uit 2008 wordt op basis van onderzoek aangetoond, dat investeringen in erfgoed in alle onderzochte gemeenten niet alleen zichzelf terugverdienen, maar ook een behoorlijk rendement opleveren. In de lokale economie werden deze investeringen al binnen enkele jaren terugverdiend. Voor de overheid gebeurde dit op wat langere termijn, onder meer in de vorm van hogere belastingopbrengsten.

Het onderzoek noemt onder andere Leiden, Alkmaar, en Delft als voorbeelden. Hoewel onze stad geen deel uitmaakte van dit onderzoek, geldt dit zeker ook voor ons. Bekend is, dat de cultuurhistorische uitstraling van de binnenstad een belangrijke drijfveer is voor winkelend publiek uit de regio om hier inkopen te doen, om er een terras of een restaurant te bezoeken. Daarnaast is het cultuurhistorisch imago ook van belang voor bedrijven in de commerciële dienstverlening die zich laten voorstaan op degelijkheid en continuïteit. Maar er is meer. In 2005 heeft de Universiteit van Amsterdam samen met de Stichting "Atlas voor gemeenten" het rapport "cultuur en creativiteit naar waarde geschat" gepubliceerd. Dat onderzoek ging over de aantrekkingskracht van historische steden op creatieve en innovatieve bedrijven. Uit dat onderzoek blijkt dat mensen in creatieve beroepen zich aangetrokken voelen tot plekken met een bijzondere eigen sfeer en een sterk imago. Steden met een historisch centrum hebben daarin volgens dit onderzoek een voorsprong. Uit dit onderzoek blijkt, dat dit ook geldt voor (andere) hoog opgeleiden. Ook op deze manier kan het erfgoed een motor voor de economie zijn.

In het beleid van rijk en provincie zijn er voorts een aantal zaken veranderd die ons nopen ons beleid aan te passen. Daarnaast menen wij dat het door beter samen te werken met andere partijen in de stad en door beter gebruik te maken van nieuwe communicatietechnieken, ook met de afgenomen middelen nog aan kwaliteit kan worden gewonnen. Daarom hebben wij deze visie opgesteld. Deze visie heeft een pragmatische invalshoek, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op gewenste beleidsaanpassingen en niet op een beschrijving of een herschikking van het totale beleidsveld.

De Gruyter Fabrik, aantrekkelijke vestigingsplaats voor creatieve bedrijvigheid. Foto: Antwan Hoedemakers

2 Nieuwe doelen voor het cultuurhistorisch beleid

2.1 Cultuurhistorische waarde van de stad als motor voor economische ontwikkelingen.

De stad beleeft tijdens de opstelling van deze visie een periode van economische stagnatie. Dat moet ook invloed hebben op het cultuurhistorisch beleid. De cultuurhistorische waarden zijn al vele jaren een motor voor de stedelijke economie. Zo heeft de stad met zijn 143.000 inwoners met het winkelaanbod een verzorgingsgebied van ca. 500.000 inwoners. Uit onderzoek blijkt dat de cultuurhistorische uitstraling één van de belangrijkste redenen is waarom men ervoor kiest in onze stad te gaan winkelen. Maar dat imago is ook belangrijk bij de keuze om er te gaan wonen. Dat heeft te maken met de betrokkenheid die de inwoners hebben met de stad. Dat is de kracht van de stad. We komen daar in de volgende paragraaf op terug.

Maar er is meer. In de inleiding is al gesproken over de aantrekkingskracht die het cultuurhistorisch imago van de stad heeft op hoger opgeleiden en in het bijzonder op mensen in creatieve beroepen. Opvallend is het succes van de vele creatieve bedrijven die zich hebben gevestigd in De Gruyterfabriek.

Deze ontwikkeling staat niet op zichzelf. In de tijdelijk verhuurde gebouwen op het GZG-terrein hebben zich inmiddels ca. 120 kleine bedrijfjes gevestigd. Ook elders in het land worden monumenten herstemd om huisvesting te bieden aan kleine, creatieve bedrijven. Waar komt deze trend vandaan? Het is niet alleen omdat de economische crisis mensen ertoe brengt een eigen bedrijf te beginnen. Het is ook een gevolg van moderne digitale techniek, die het mogelijk maakt om met veel minder investeringen dan vroeger een eigen bedrijf te beginnen en de ontwikkelde producten te promoten en te verkopen via het internet. Die bedrijven vestigen zich daar waar betaalbare ruimte beschikbaar is. Maar ook -zoals al in de inleiding is aangegeven- in een stad met een bijzondere sfeer en een sterk imago, en bij voorkeur in elkaars nabijheid. Zo komen deze bedrijven terecht in onze grote monumenten die hun oorspronkelijke functie hebben verloren. Dat verklaart het succes van De Gruyterfabriek.

Om als stad interessant te zijn voor hoogopgeleide medewerkers van innovatieve bedrijven is het niet alleen van belang aandacht te hebben voor cultuurhistorie. Het totale culturele klimaat in de stad is daarvoor bepalend. De herbestemming van de Verkadefabriek toont aan dat een koppeling van cultuurhistorie en eigentijdse cultuur kan leiden tot een inspirerend en succesvol resultaat. Koppeling van cultuurhistorisch beleid, eigentijds cultuurbeleid en economisch beleid bij de herbestemming van monumentale gebouwen: dan maken we gebruik van de kracht van de stad.

2.2 Betrokkenheid bij de stad stimuleren

Een steeds grotere groep mensen is geïnteresseerd in de geschiedenis van de eigen omgeving. Ook dat is een trend die niet beperkt is tot onze stad. Onderzoek bevestigt dit. Hoe komt dat? Daarop geeft het onderzoek geen antwoord op. Mogelijk komt dit doordat de ontwikkelingen om ons heen steeds sneller gaan. Wat gisteren is gebouwd, wordt morgen weer afgebroken. Ook raken mensen de binding met hun vertrouwde omgeving kwijt omdat ze over steeds grotere afstanden

verhuizen. Veel mensen zoeken die binding. Maar dat is lastig omdat veel steden en woonwijken tegenwoordig op elkaar lijken. Het is gemakkelijker je verbonden te voelen met een plek die er bijzonder uitziet of waarover boeiende verhalen bestaan. Daarom zijn historische steden in het voordeel als vestigingsplaats. Dat geldt dus ook voor onze stad. We merken het aan het succes van cursussen Boschlogie, waaronder de Inbo-cursussen voor nieuwe burgers. Het cultuurhistorisch beleid moet –meer dan vroeger- aan deze behoefte tegemoet komen. Dat heeft niets te maken met nostalgie. We willen niet terug naar het verleden. Maar de monumenten uit het verleden, en de verhalen die daarover worden verteld, maken de stad wel boeiender. Ook dat is gebruik maken van de kracht van de stad.

2.3 Ambassadeurschap voor de stad bevorderen

Als bewoners zich betrokken voelen bij hun stad werkt dat positief op allerlei beleidsterreinen. Cultuurhistorie draagt bij aan de verhoging van die betrokkenheid bij. Daar moet dus op worden ingezet. Maar als bewoners en de gastheren en gastvrouwen van onze stad de betrokkenheid uitstralen, heeft dat ook invloed op de manier waarop anderen naar onze stad kijken. Nog meer dan in het verleden kunnen de organisaties die gasten ontvangen in onze stad, samenwerken om de historische verhalen van de stad op een boeiende en afwisselende manier over het voetlicht te brengen zodat onze bezoekers zullen blijven terugkomen. Dat is uiteraard plezierig voor onze bezoekers maar levert ook een bijdrage aan de economie van onze stad.

2.4 Bestaande doelen blijven belangrijk

Natuurlijk is er bestaand beleid dat wordt voortgezet. We blijven onze monumenten waar nodig beschermen. Waar bouwactiviteiten zijn doen we bouwhistorisch en archeologisch onderzoek om te adviseren over de bouw en om te documenteren wat er toch nog verloren gaat. Ook de in gang gezette Modernisering van het Monumentenbeleid (MoMo) heeft aanscherping van het bestaande beleid tot gevolg gehad. Integratie van de cultuurhistorie in de Ruimtelijke Ordening binnen onze gemeente is daar een voorbeeld van. Zowel op het gebied van archeologie als op het gebied van bouwhistorie worden belangrijke aspecten opgenomen in bestemmingsplannen en vertaald in regelgeving. Onlangs hebben we de cultuurhistorische waarden van het landschap in beeld gebracht zodat ook die in het bestemmingsplan een rol kunnen spelen. Tenslotte blijft ook het beschermingsinstrument van aanwijzing tot gemeentelijk monument nog steeds belangrijk, ook al hebben we onze achterstand op dit punt inmiddels bijna ingelopen. Het project voor de vestingwerken loopt ook nog door als ons grote voorbeeldproject dat aantoont wat je kunt bereiken als je cultuurhistorie als inspiratiebron gebruikt voor ruimtelijke ordening en de eigentijdse inrichting van de openbare ruimte. De visie, die al werd vastgelegd in de beleidsnota “van behouden naar inspireren” uit het jaar 2000, is nog steeds actueel. Die visie is, dat wij niet werken aan de cultuurhistorie van onze stad uit een vorm van nostalgie, maar dat wij cultuurhistorie zien als inspiratiebron om onze stad onderscheidend te maken van andere steden. Dat geldt ook voor het architectuurbeleid. De nota “van behouden naar inspireren” zegt daarover: “Onderdeel van deze nieuwe visie op het monumentenbeleid in deze stad is, dat monumentenbescherming en nieuwe architectuur niet als “vijanden” van elkaar worden gezien. Het historisch erfgoed moet inspiratiebron zijn voor kwalitatief hoogwaardige nieuwe architectuur, met het doel een leefbaarder stad te maken, waar de ene plek zich

onderscheidt van de andere, en waar onze stad zich onderscheidt van andere steden. Die nieuwe architectuur gaat geen confrontatie aan maar is ook niet historiserend; ze zoekt naar een nieuwe harmonie met historische gebouwen en structuren. Kennis van de historie ligt daaraan ten grondslag.” Deze visie heeft nog niets aan actualiteit ingeboet.

Een dergelijk beeld biedt ook het Stadsarchief. De huidige zeven kilometer aan historische bronnen, ook en juist digitale, moeten van de wet in goede staat aan ons nageslacht overgedragen worden, zodat raadpleging en bestudering onverminderd kunnen plaatsvinden. Hedendaagse inzichten werpen nieuw licht op vroegere gebeurtenissen waardoor bestaande verhalen zich blijven aanpassen. Nieuwe bronnen op nieuwe dragers worden aan die op perkament, papier, film en foto's toegevoegd. Tal van ideeën zijn al in 2008 in “Het nieuwe Stadsarchief. Ontwikkelvisie voor een nieuw Stadsarchief voor alle Bosschenaren” geformuleerd.

Stadsarchief. Bron: Stadsarchief

groot gat tusschen of to andere sijn te beproeven: t'n
 Soldaten of to andere daer sijn sulles blyven tot
 dat sy volcomen sijn sulles sijn gecorrecert end
 daernaer moegen vertuilen of t'n blyven daer ges
 belien sal ende dat men des selve als dan voer sal
 al t'n tusschen met wagen of t'n haren om gader bagage
 te verhoeden sonder belyfde bay niemant,

De Wetten artickelen en Dyno. sijn: De en ende de
 sijnen jodepiteren vande ho. Nu. sijnen Staten
 Generaal, Ende geit kerigint, Naget
 ende boegere die boord t' Stede sijn toger tals t'
 geaccordeert, ende byde selve geacceptert In oegte
 van gader respective sijnen, Des ten oecorde
 des geteekent tot t' hiegt int d'geer voor t' Hertogenbosch
 den xiiii. September 1629

Henr. Ter Cuijlen

J. Michael episcopus Buxfordensis
J. Samuel Moord abbas Blandfordensis

Joannes J. Jansen Decanus Buxfordensis

R. Van Vooy Fran. Velde

Boeffranden Sloot

R. Van Spiersveld

H. Ewisk Souda

J. Van Lijperts Secretarius

Henr. Ter Cuijlen

*De ordonnen van sooggenicht
 Gaderen Staten Generaal*

Corne. Muis

De Staten Generaal der verenigde Nederlanden
 ghevoet sijn rapport van gader sijnen
 gewaenlicke besien, lictuere is examinatie van
 ommegete punten in artickelen, d' selve
 mit eijne deliberatie van eader geapprobert
 in geadvouert, gelyck gader ho. mo.
 die approbert in advouert mit deses,
 belienende d' selve naech gader sijnen t'
 jingende te achtervolgen ende dars
 achtervolgen. — Gedach int Lijck voor
 t' hertogenbosch den xiiii. September 1629

3 Een vernieuwde visie op het cultuurhistorisch beleid

Voorgaande nieuwe doelen voor het cultuurhistorisch beleid zijn niet helemaal nieuw, maar ze leiden wel tot belangrijke nieuwe accenten in het beleid.

Het gaat om:

- Het erfgoed toegankelijk maken voor meer mensen.
- Herbestemming van leegkomende gebouwen.
- Nieuwe aandacht voor cultuurhistorische elementen in het buitengebied.
- Duurzaamheid in de monumentenzorg.
- Gevolgen van het nieuwe rijksbeleid in de monumentenzorg.

Deze onderwerpen zullen in dit hoofdstuk worden behandeld.

Afbeelding linkerpagina: 'Boeiende geschiedenis'

Op 14 september 1629 werd het capitulatieverdrag ondertekend door Frederik Hendrik (F. Henry de Nassau) en rechts door Fr. Michael Episcopus Buscoducensis, (Ophovius, de bisschop) Fr. Joannes Moors Abbas Bernensis, (Moors, de abt) Bron: Stadsarchief

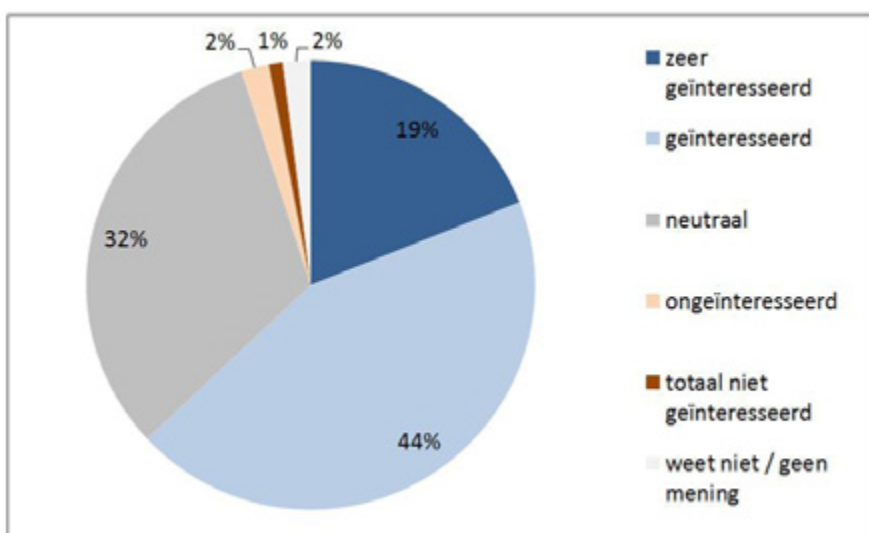
3.1. Het erfgoed toegankelijk maken voor meer mensen

3.1.1 Grote belangstelling voor cultuurhistorie in 's-Hertogenbosch

In de gemeentelijke Omnibus-enquête die eind 2011 werd gehouden onder een representatieve groep Bosschenaren, stond een aantal vragen over de interesse in de Bossche geschiedenis.

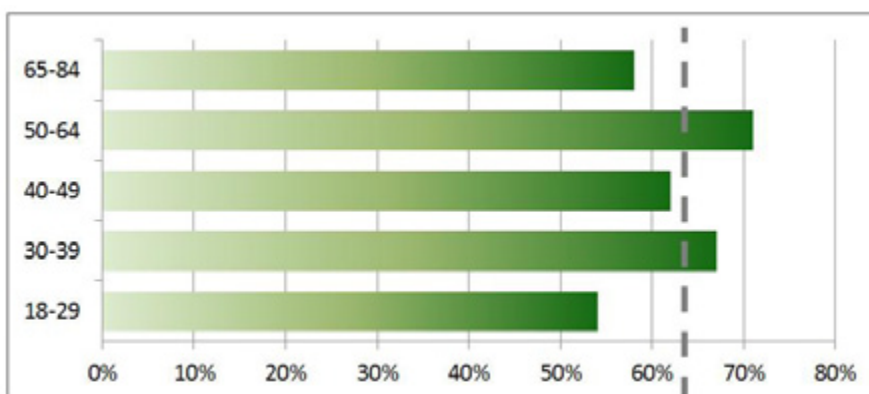
De uitkomst was:

	2011	2009
zeer geïnteresseerd	19%	17%
geïnteresseerd	44%	44%
neutraal	32%	32%
ongeïnteresseerd	2%	3%
totaal niet geïnteresseerd	1%	1%
weet niet / geen mening	2%	2%

leeftijd (zeer) geïnteresseerd

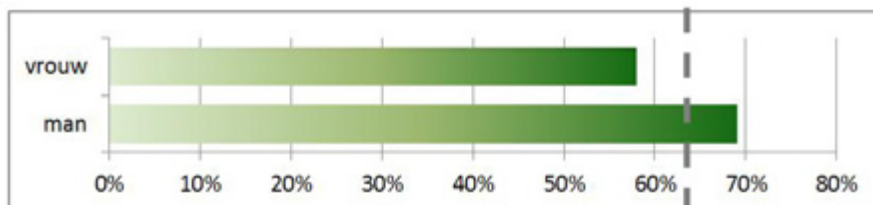
18-29	54%
30-39	67%
40-49	62%
50-64	71%
65-84	58%

geslacht (zeer) geïnteresseerd

man 69%

vrouw 58%

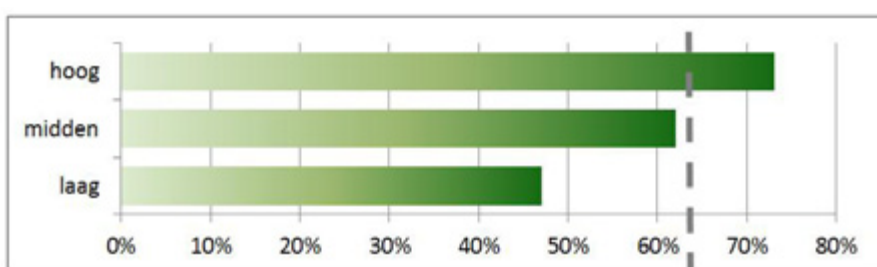

opleiding (zeer) geïnteresseerd

laag 47%

midden 62%

hoog 73%

Er blijkt dus een opvallend grote belangstelling voor het Bossche verleden te bestaan onder Bosschenaren. Echt verwonderlijk is dat niet: we zien dit terug bij bijvoorbeeld het succes van de Boschlogie cursussen, de grote aantallen bezoekers aan de Open Monumenten Dag, de Maand van de Geschiedenis en het Museum weekend, de drukbezochte activiteiten rond Jheronimus Bosch en de intensieve raadplegingen van websites met historische informatie, zoals www.stadsarchief.nl en www.bosscheencyclopedie.nl.

Honderden mensen in de stad zijn als vrijwilliger enthousiast bezig met het verleden door onderzoek te doen, te publiceren, lid te zijn van de diverse organisaties, door historische lezingen en evenementen te bezoeken of Bossche Bladen te lezen. De interesse is niet een toevallige hype maar een in de afgelopen twee decennia sterk gegroeide, bestendige ontwikkeling. Wat wel verbazing wekt is de hoogte van het percentage, dat nog groeit ook. Omgerekend naar het aantal Bosschenaren (de enquête is gehouden onder een representatieve groep inwoners) zou het globaal om 50.000 tot 70.000 mensen gaan. Daarvan is dus 15.000 tot 20.000 zeer geïnteresseerd. Een veel hoger aantal dus dat nu al deelneemt aan wat in Groot-Brittannië "community heritage" heet.

Het meest recente landelijk onderzoek van het Sociaal en Cultureel planbureau werd gerapporteerd in 2007. ("bereik van het verleden") Dit onderzoek ondersteunt de ervaringen in onze stad. Het percentage van de Nederlanders dat oude gebouwen, stads- en dorpskernen bezoekt stijgt volgens dit onderzoek. Het onderzoek noemt een percentage van 45%. Ook de belangstelling voor de resultaten van archeologisch onderzoek stijgt. Ruim een kwart van de bevolking bezoekt opgravingen of presentaties over archeologie. Het onderzoek bevestigt dat cultuurhistorische waarden een belangrijke rol spelen bij de waardering van de eigen woonomgeving.

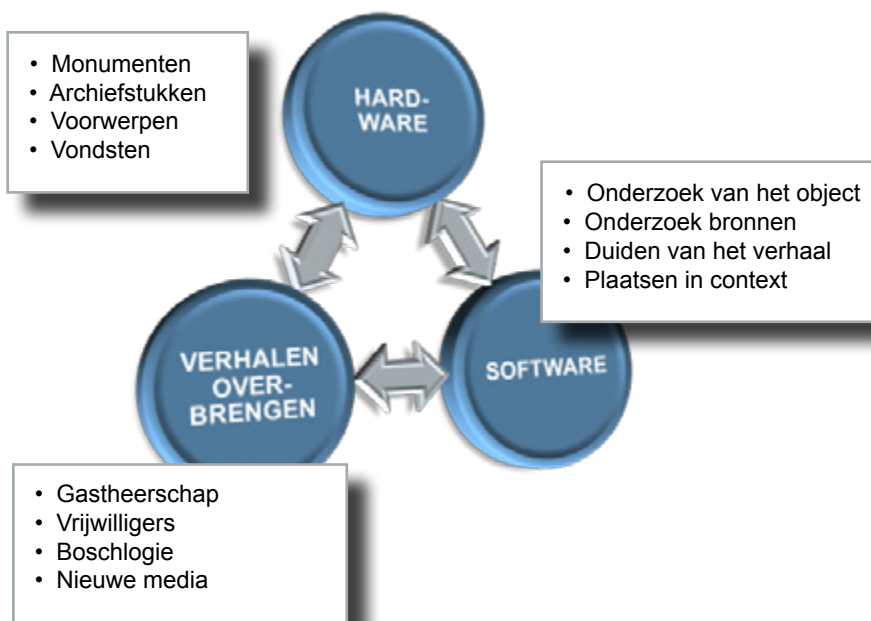
Veel belangstelling voor de cursus Boschlogie, bron: Stadsarchief

Uit ander, meer recent onderzoek naar cultuurhistorisch museumbezoek blijkt dat de groep ouderen nog steeds belangrijk is als doelgroep, maar dat het maken van presentaties die kinderen aanspreken succesvol is. Die aanpak zorgt ervoor dat ook meer ouders en grootouders samen met hun kinderen vaker de musea bezoeken. Als dit ook geldt voor het cultuurhistorisch erfgoed in onze stad, is het de moeite waard energie te steken in het toegankelijk maken van het erfgoed voor gezinnen met kinderen en voor minder hoog opgeleiden.

3.1.2 De “historische informatieketting” versterken

In het traditionele beleid ligt de nadruk op verzamelen, bewaren en toegankelijk maken van cultuurhistorische informatie en het toegankelijk maken daarvan voor het publiek. Het overbrengen van de verhalen wordt voor een belangrijk deel overgelaten aan vrijwilligersorganisaties. De nieuwe doelen uit hoofdstuk 2 maken het nodig daar anders naar te kijken. Dat wordt geïllustreerd door onderstaande “historische informatieketting”.

De eerste schakel (“hardware”) van deze ketting bestaat uit een monument, een locatie, een document, zeg maar het spoor uit het verleden. Deze bronnen zijn aanwezig in of op de grond, in de archiefbewaarplaats. Soms zijn ze al bestudeerd, soms worden ze pas na jaren of eeuwen ‘ontdekt’. Wat wij nu als onbelangrijk beschouwen kan in komende decennia als interessante bron van kennis gezien worden. Niet alles kan worden bewaard maar er bestaan tal van regelingen en overwegingen om uiterst voorzichtig met dit kwetsbare materiaal om te gaan. De vorm van het spoor ondergaat ook een ontwikkeling. Door het verstrijken van de tijd komen er nieuwe monumenten bij. De nieuwe wetgeving zoals die van “Malta” levert veel archeologisch materiaal uit de grond op. Door opslagtechnieken zijn documenten niet alleen van perkament of papier, maar ook digitaal geworden. Elke vorm vraagt nieuwe beheer- en opslagdeskundigheid.

De tweede schakel (“software”) is de deskundige wetenschapper die dat spoor in zijn historische context plaatst en uitlegt wat het is, wat het betekent. Het begrijpen van een archeologisch vondst, het belang van een bepaald monument of het kunnen lezen van een oud document vereist nogal wat studie. Het wetenschappelijk gehalte van historisch onderzoek in en over onze stad is hoog. Sommige medewerkers zijn zelfs landelijk bekend. Het is van groot belang dat deze hoogwaardige kennis en professionalisme voorhanden blijft. Maar het zijn niet alleen de professionals die voor verhalen zorgen. Ook burgers van onze stad hebben verhalen uit de eerste hand die tot de verbeelding spreken, Dat geldt in het bijzonder voor de recente geschiedenis.

De derde schakel (“Het verhaal overbrengen”) is de gastheer of rondleider die het publiek boeit met zijn verhaal. Of het is de docent, de schrijver, de verhalenopsteller, die de kennis gebruikt als les- en leesmateriaal. Die weet het plezier of de emotie dat een historisch object oproept, te vertalen. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren bij een rondleiding of rondvaart, maar ook in een tekst, tentoonstelling, boek, toneelstuk, kunstvoorwerp, lied, gedicht of een film. Deze “ambassadeurs” moeten alle soorten van publieksgroepen weten te treffen en ze voorzien van voldoende en begrijpelijke informatie.

Elke schakel behoort zo veel aandacht te krijgen, dat de ketting zo sterk mogelijk wordt. Ter wille van het publieksbereik willen we extra aandacht hebben voor de verbindingen tussen de schakels. Daarom hebben we een visie ontwikkeld met de titel “Breder toegankelijk maken van het erfgoed”.

3.1.3 Hoe maken we erfgoed beter toegankelijk?

De nieuwe doelstellingen, “Betrokkenheid bij de stad stimuleren” en “Ambassadeursschap voor de stad bevorderen” willen we bereiken door de Bossche geschiedenis toegankelijk en beleefbaar te maken voor zoveel mogelijk personen en groepen. Het is “onze” variant van de “community heritage”. Daartoe moeten we niet alleen de schakels versterken maar ook aandacht schenken aan de ontsluiting, toegankelijkheid en verspreiding van historische kennis. Uitgangspunt is als altijd kwaliteit, dus het leveren van goed gefundeerde informatie en kennis, afkomstig uit de historische bronnen. Er is al met het breder aanbieden ervaring opgedaan met onder andere De Tijdreiziger, de Open Monumenten Dag, het Museumweekend. Er zijn plannen in de maak of al gerealiseerd voor het open depot van de BAM, de Stadsarchief/Bibliotheekcombinatie op het GZG-terrein, de informatiepunten Bastionder en Bolwerk Sint-Jan, en aanpak van de Bouwloods Sint Jan.

Nieuwe digitale technieken maken het mogelijk om cultuurhistorische informatie met beelden en teksten beschikbaar te maken op elke gewenste plaats en tijd.

De komende jaren willen we aan elk van de schakels een extra, publieksgerichte inspanning verbinden, die erfgoed toegankelijk maakt voor een breder publiek”:

3.1.4 Ruimte geven aan herinneringen

Historie is uiteraard niet voorbehouden aan enkele wetenschappers of deskundigen. Het verleden is van ons allemaal. Iedereen doet aan het opslaan van herinneringen en gebeurtenissen. Men deelt met elkaar ervaringen van een rondleiding door de stad, scholieren maken een werkstuk, een verslag van een familiebijeenkomst waarop herinneringen aan gebeurtenissen en mensen werden opgehaald staat met foto's en filmpjes op Facebook. Hoe vluchtig soms ook, hoe bestemd ook voor een kleine groep mensen, er is sprake van het vastleggen van een betekenisvol moment, van verhalen die voor de verteller wezenlijk zijn. De Bosschenaar of bezoeker kan dan zelf met al dit materiaal in de eigen informatiebehoefte voorzien en als het ware zelf een historische wandeling, virtueel of reëel, samenstellen. In de eerste schakel moet meer ruimte gegeven worden aan deze ontwikkeling. Het verleden is niet alleen te kennen uit voorwerpen of officiële documenten.

3.1.5 Focussen op wijken en kernen

Historie is niet alleen de middeleeuwse stad, ook het Paleiskwartier heeft een geschiedenis, een verleden. Bokhoven kent een belangwekkende historie, de Hambaken ook. Overal waar enige tijd mensen wonen, vormt zich een gezamenlijk bewustzijn, het samen beleven van gebeurtenissen met elkaar maar ook het delen van ervaringen. Bij nieuwe wijken als de Haverleij is bewust een geheel van plannen gemaakt vanuit een idee waarom deze wijk er zo moest uitzien en wie daar dan zouden moeten gaan wonen. Zijn die ideeën werkelijkheid geworden? Hoe zag het eruit toen er niets stond? De wijk bestaat al weer een jaar of tien, wat is er veranderd? Wie zijn er komen wonen? Wat is er gebeurd aan vrolijke en

Paleiskwartier. Monumenten van de toekomst? Bron: Stadsarchief

droevige gebeurtenissen? Door enerzijds die historische informatie aan te bieden en zeer makkelijk beschikbaar te maken, kan een bestaande of mogelijk een nieuwe bewoner de sfeer proeven, herinneringen ophalen en op zich deze ook weer delen. De voetstappen die men daar heeft gezet komen tot leven en die herinnering, opgeroepen door foto's, films en verhalen, wordt versterkt.

Een mooi voorbeeld is de Muntel. De historie van die wijk is te boek gesteld met bijdragen van bewoners over de recente geschiedenis. Dat kan een nieuw accent zijn bij de tweede schakel. Laten we ook recente sporen betrekken bij het ontsluiten van de geschiedenis van de hele gemeente en niet alleen de binnenstad.

3.1.6 Deel kennis met ambassadeurs

De derde schakel in de ketting willen we versterken door deskundigen gericht dan voorheen hun kennis te laten delen met hen die bezoekers en Bosschenaren inlichten: stadsgidsen, schippers, rondleiders, inleiders, docenten. De professionele organisaties moeten onze ambassadeurs snel en effectief voeden met wat er uit wetenschappelijk onderzoek aan het licht komt. Het moet voor de ambassadeurs van onze stad gemakkelijk zijn om extra feitenkennis op te doen. De Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch besteedt in de opleiding nu ook al aandacht aan de manier waarop het verhaal zo goed mogelijk kan worden overgebracht. Dat moet zoveel mogelijk worden gefaciliteerd voor deze en andere "ambassadeurs".

3.1.7 Maak gebruik van nieuwe technieken

Nieuwe digitale technieken geven ongekende mogelijkheden om kennis en visuele informatie uit te wisselen. Dat kan ook interactief. Het kan op de tijd en op de plaats die de gebruiker schikt. Juist deze nieuwe mogelijkheden maken het mogelijk om cultuurhistorische informatie in woord, geluid en beeld veel breder beschikbaar te stellen.

Dat betekent dat we historische vondsten, bronnen of bestaande kennis (nog meer) digitaal moeten maken. Als er van een bepaald pand uit een bepaalde tijd interessante historische informatie beschikbaar komt, dan kunnen we die via digitale technieken beschikbaar stellen en via meerdere

media aanbieden. Nog belangrijker: informatie uit verschillende bronnen kan dan gelinkt worden.

Een real-time verslag van een archeologisch of bouwhistorisch onderzoek kan via het internet, met behulp van actuele blogs en webcams, gemakkelijk verspreid en toegankelijk gemaakt worden. Van bestaande gebouwen of beelden in de openbare ruimte is digitaal historische informatie te verstrekken via een QR-code of via augmented reality.

Voor toeristen kan dezelfde informatie via de smart Phone of tablet middels een speciaal ontwikkelde app. beschikbaar zijn, of als urban augmented reality gemaakt. Met behulp van 3D-technieken kan zowel naar het verdwenen verleden als naar de nog niet-gebouwde toekomst worden gekeken. Foto's, films, interviews met deskundigen of anderen, teksten over het onderwerp zouden eveneens digitaal kunnen worden verspreid.

Interieur Verkadefabriek. Succesvolle herbestemming. Foto: Antwan Hoedemakers

3.2 Herbestemming van leegkomende monumenten

3.2.1 De problematiek

In een tijd van economische stagnatie is het niet gemakkelijk om een nieuw, duurzaam gebruik te vinden voor monumentale gebouwen die om welke manier dan ook hun functie verliezen. De inspanningen die eigenaren, overheden en anderen daarvoor doen, vatten we samen met de term “herbestemming”.

De problematiek van leegkomende monumenten lijkt op het eerste gezicht los te staan van de ambities om het erfgoed dichter bij de mensen te brengen, het breder toegankelijk maken van het erfgoed, dat in deze visie wordt bepleit. Maar dat is niet zo. Leegstand en (daardoor) verval van grote monumenten komt te liggen op het bordje van de politiek omdat burgers van de stad deze gebouwen zien als “iconen” in hun leefomgeving waarmee zij zich verbonden voelen en die zij daarom niet kwijt willen. Werken aan herbestemming van deze monumenten is daarom werken aan de verbondenheid van burgers met de stad. Daarom is de herbestemming van (grote) leegkomende monumenten de afgelopen jaren op nationaal niveau één van de belangrijkste uitdagingen in de monumentenzorg geworden. Door uiteenlopende maatschappelijke en economische ontwikkelingen hebben veel grote en monumentale complexen hun functie verloren. Deze complexen zijn vaak gelegen op belangrijke plekken in de stad en hebben een grote herinneringswaarde. Het gaat bijvoorbeeld om monumentale kerken, kloosters, militaire complexen, scholen en fabrieken. In onze stad zijn het gevangenis/justitiecomplex en het voormalige gebouwencomplex van het Groot-ziekengasthuis bekende voorbeelden. Deze monumenten komen leeg omdat er geen behoefte meer is aan de oorspronkelijke functie of omdat ze voor hun oorspronkelijke functie te zeer verouderd zijn.

Onze gemeente kent een groot aantal succesvolle herbestemmingen. Genoemd kunnen worden de Willem I kazerne, de Bank van Leening, de Muzerije, de Verkadefabriek, de Willem II sigarenfabriek, Het JBAC, de Orangerie, de De Gruyterfabriek, de voormalige manege aan de Hekellaan En zo zijn er nog veel meer voorbeelden. Maar het aantal monumenten dat leeg staat of dat binnen afzienbare tijd leeg zal komen, neemt sterk toe. Reden is enerzijds het beschikbaar komen van een steeds groter aantal kerken en kloosters, anderzijds de economische crisis die zorgt dat het moeilijk is om nieuwe gebruikers en investeerders te vinden.

Op dit moment zijn er ongeveer 30 monumentale gebouwen in onze stad die leeg staan of binnenkort leeg zullen komen. Dat is een grote bedreiging voor onze monumenten: een gebouw dat geen functie heeft en niet gebruikt wordt, zal op den duur onherroepelijk vervallen en verdwijnen.

3.2.2 Herbestemming: niet alleen een probleem, maar ook een kans

In paragraaf 2.1 “Nieuwe doelen voor het cultuurhistorisch beleid” is al aangegeven, dat de aanwezigheid van grote monumentale complexen ook economische kansen biedt. Deze complexen oefenen een grote aantrekkingskracht uit op kleine creatieve bedrijven. Als gevolg van technische en economische ontwikkelingen maakt deze categorie bedrijven een sterke groei door, ook (en misschien wel juist) in tijden van crisis. Het is een landelijke en ook internationale trend. De Gruyterfabriek toont aan dat dit ook in 's-Hertogenbosch kansrijk is. De tijdelijke herbestemming van gebouwen op het GZG terrein laat zien dat ook tijdelijke herbestemming in deze sfeer succesvol kan zijn.

Niet al deze bedrijven zullen op termijn succesvol blijken, maar een aantal zal groeien en kan op die manier bijdragen aan de economie van de stad.

Herbestemming van monumenten voor dit doel is vooral interessant voor voormalige fabrieken en vergelijkbare complexen. Dat zal zeker niet overal kunnen, omdat het er simpelweg teveel van die gebouwen zijn. Herbestemming van een monument voor een culturele functie of eigentijdse bedrijfsfunctie moet dan ook mogelijk zijn.

Er zijn andersoortige monumenten die om een specifieke aanpak vragen, zoals de watertoren, het complex Pompen en Verlouw en het justitie/ gevangeniscomplex aan de Spinhuiswal.

Kerken en ander religieus erfgoed vormen een heel aparte categorie. Daarop komen we terug in paragraaf 3.2.6

3.2.3 De rol van de gemeente bij herbestemming van monumenten.

Wij kiezen ervoor om als gemeente een actieve rol te spelen bij de herbestemming van monumenten. In een vorige paragraaf zijn een aantal succesvolle herbestemmingen in het verleden opgesomd. In al deze gevallen heeft de gemeente een belangrijke rol gespeeld. Nu het probleem omvangrijker wordt, moet ook de inzet van de gemeente worden vergroot.

De gemeente kan verschillende rollen spelen rondom herbestemming:

- Als wetgever/handhaver: door positief mee te denken met initiatieven voor bestemmingswijziging en procedures te versnellen kan de gemeente bijdragen aan een effectieve herbestemming.
- Als bemiddelaar en aanjager van initiatieven: de gemeente kan via diverse kanalen de kracht van de stad aanboren en de kennis, ervaring, deskundigheid en enthousiasme van bewoners en bedrijven mobiliseren; de gemeente kan initiatief nemen om vastgelopen processen los te trekken. Het stimuleren van herbestemming via subsidies: de gemeente kan subsidies verstrekken, bijvoorbeeld voor het uitvoeren van een haalbaarheidsonderzoek of voor het afdekken van de onrendabele top.
- Als eigenaar/ontwikkelaar: de gemeente kan eigenaar zijn of worden om een monument te behouden. Ze kan dan zelf over gaan tot herbestemming.

Het herbestemmen van monumenten vergt maatwerk. Welke instrumenten waar en wanneer moeten worden ingezet is afhankelijk van de situatie. Daarom is het allereerst van belang om de organisatie bij herbestemming te verhelderen.

3.2.4 De organisatie: instelling van een herbestemmingsteam

Wij kiezen ervoor om de organisatie rondom herbestemming van monumenten op de volgende manier te verstevigen:

Er zal binnen de gemeente een herbestemmingsteam worden opgericht, waarin de kennis en ervaring over herbestemming binnen de gemeente is samengebracht. De gemeente wil daar de rol nemen als bemiddelaar en aanjager van initiatieven. Het gaat daarbij om monumenten waar continuering van het bestaande gebruik niet mogelijk is en die dus herbestemd moeten worden.

In het herbestemmingsteam zullen de kennis en de ervaring op dit terrein worden bijeengebracht en zal informatie over beschikbare gebouwen en mogelijke gebruikers worden verzameld. Eigenaren van monumenten krijgen ondersteuning van dit team voor hun initiatieven en ook belang-

stellenden die ideeën of initiatieven willen realiseren in monumenten kunnen daar terecht. Waar mogelijk zullen interne procedures worden versneld en versoepeld. In paragraaf 6.2.1 zijn de samenstelling en de taken van het herbestemmingsteam verder uiteengezet.

3.2.5 Opstellen van een “herbestemmingsprofiel” voor geselecteerde monumenten

Vaak zijn marktpartijen terughoudend om een leegkomend monument te kopen of te gaan gebruiken, omdat er onvoldoende zicht is op de mogelijkheden. Door meer marktpartijen voor een monument te interesseren worden de kansen voor een succesvolle herbestemming vergroot.

Voor een geselecteerd aantal monumenten zal -als de eigenaar daar prijs op stelt- een “herbestemmingsprofiel” worden opgesteld. Een “herbestemmingsprofiel” wordt vastgelegd in een brochure, met het doel een monument wervend op de markt te zetten, en te voorkomen dat men denkt dat met een monument niets kan of niets mag. Dat zal gebeuren in situaties waarin herbestemming urgent is en de eigenaar niet zelf de deskundigheid of de middelen heeft om dit te doen. Het is niet de bedoeling dat de gemeente de verantwoordelijkheid van de eigenaar overneemt. Het herbestemmingsprofiel zal in samenwerking met de gemeente tot stand komen, maar de eigenaar zal opdrachtgever zijn voor het maken ervan. Deze werkwijze wordt toegepast in situaties waar het algemeen belang groot is. Om die reden zal de gemeente de kosten van het eigen personeel bij leveren van bijdragen aan een herbestemmingsprofiel niet in rekening brengen bij de eigenaar.

Het herbestemmingsprofiel bevat de volgende elementen:

- Inzicht in de mogelijke nieuwe toekomstige gebruiksmogelijkheden.
- Inzicht op hoofdlijnen in de aanpassingen van een monument die daarvoor mogelijk zijn.
- Inzicht in mogelijkheden voor parkeren en bereikbaarheid.
- Inzicht in de bestaande bestemmingsregeling en de bereidheid van de gemeente, deze aan te passen.
- Referentiebeelden van vergelijkbare gerealiseerde projecten.

3.2.6 Een plan voor de toekomst van de kerken

Een aparte categorie vormen de kerken. Deze worden in snel tempo aan de eredienst onttrokken. Het bisdom/kerkbestuur heeft te maken met steeds minder kerkbezoek en kan de kosten van onderhoud en exploitatie vaak niet meer opbrengen. Maar onze monumentale kerkgebouwen hebben vaak een belangrijke symbolische waarde in de omgeving waarin zij staan. Tegen sloop is daarom veel maatschappelijke weerstand.

Het aantal kerken en monumentale kerken dat de komende jaren naar verwachting beschikbaar komt, zal verder toenemen alsook het aantal potentiële conflicten. De Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch heeft in september 2011 de “Ontwikkelingsvisie religieus erfgoed” aan het gemeentebestuur aangeboden. Dit rapport vraagt in het bijzonder aandacht voor de kerken binnen het bisdom 's-Hertogenbosch die als gevolg van de nieuwe parochiale indeling worden bedreigd met sluiting. In het rapport van de Kring wordt aanbevolen een regelmatig overleg in te stellen.

Wij stellen voor een regelmatig bestuurlijk overleg in te stellen tussen gemeente en bisdom/kerkbestuur, waarin de toekomst van de leegkomende kerken kan worden besproken. Natuurlijk zal de gemeente in dat overleg waar mogelijk pleiten voor het hergebruik van monumentale kerken. Maar de kosten van exploitatie en onderhoud moeten wel

opgebracht kunnen worden. Blijkt het niet mogelijk een herbestemming te vinden dan is de optie sloop niet bij voorbaat uitgesloten. De Kring Vrienden adviseert om de Stichting Religieus Erfgoed en de Task Force Toekomst Kerkgebouwen te betrekken bij het zoeken naar mogelijkheden voor herbestemming. Wij zullen dit doen waar deze organisaties ons kunnen helpen oplossingen te vinden voor een geschikt hergebruik.

Sint Cathrien. Foto: Antwan Hoedemakers

3.2.7 Ruimte voor aanpassing van monumentale gebouwen aan nieuwe functies

Het is te verwachten dat de komende jaren veel grotere monumentale gebouwen in de stad, waaronder veel kerken, beschikbaar zullen komen voor een nieuwe bestemming. Juist dit soort monumenten hebben vaak een belangrijke herinneringswaarde voor een buurt of voor de stad en staan op stedenbouwkundig belangrijke plekken. Doel is daarom, om deze monumenten zoveel mogelijk te behouden. Daarvoor is nodig dat deze gebouwen een nieuwe functie krijgen, die aangepast is aan de eisen van deze tijd. Dan kunnen ze nog vele jaren mee. Dat kan soms nodig maken dat flink geïnvesteerd moet worden en monumenten ingrijpend worden aangepast. In onze stad en ook in andere steden zijn inmiddels goede voorbeelden, die laten zien hoe een combinatie van oud en nieuw tot een aanwinst voor de stad kan worden. Goede voorbeelden in onze stad zijn de gebouwen van de Muzerie aan de Hinthamerstraat, de Verkadefabriek en de voormalige manege aan de Hekellaan. In andere steden kennen we voorbeelden van kerken die succesvol zijn verbouwd tot boekhandel, kantoor of hotel, of zelfs tot woningen. Dat kan weliswaar betekenen dat meer historisch materiaal verloren gaat, maar als daardoor het monument behouden kan blijven, is dat het waard.

3.2.8 Een subsidieregeling voor haalbaarheidsonderzoek voor herbestemming

Het probleem bij herbestemming is vaak dat een haalbaarheidsonderzoek nodig is om te weten of een bestemming levensvatbaar is. Zo'n onderzoek kost geld. Voorstel is om een subsidieregeling in het leven te roepen die een haalbaarheidsonderzoek mogelijk maakt voor gemeentelijke monumenten. Het rijk heeft sinds kort een soortgelijke regeling voor rijksmonumenten. De omvang hiervan is echter beperkt, zodat het in de praktijk nooit zeker is of er geld beschikbaar is. Om die reden wordt voorgesteld de nieuwe gemeentelijke regeling ook (aanvullend) van toepassing te doen zijn op rijksmonumenten.

3.2.9 Samenwerking met een N.V. Stadsherstel bij herbestemming

In het verleden zijn de mogelijkheden onderzocht om te komen tot een N.V. Stadsherstel in 's-Hertogenbosch. Een N.V. Stadsherstel is een particuliere NV, die monumentale panden koopt met het doel deze te restaureren met het oog op duurzaam behoud. Deze aanpak kan interessant zijn, omdat een erkende N.V. Stadsherstel toegang heeft tot meer subsidiemogelijkheden. Veel particuliere fondsen geven geen geld aan overheidsorganisaties. Ook krijgen erkende Stadsherstel-organisaties een hogere prioriteit bij de rijks-onderhoudsregeling. De laatste jaren zijn echter geen succesvolle Stadsherstelorganisaties meer tot stand gekomen. In de huidige economische situatie is het niet mogelijk de noodzakelijke voor-investeringen in aankopen en personeel gefinancierd te krijgen. In plaats daarvan heeft de gemeente samenwerking gezocht met regionaal en landelijk werkende organisaties, zoals de Vereniging Hendrik de Keyser, de NV BOEi en het Monumentenfonds Brabant. Deze samenwerking is succesvol gebleken. Recent heeft de NV BOEi laten weten de activiteiten te willen uitbreiden van industrieel erfgoed tot andere monumenten, waaronder kerken. NV BOEi heeft bij de gemeente 's-Hertogenbosch de belangstelling daarvoor gepeild. Wij hebben daar positief op gereageerd.

3.2.10 Aankoop van te herbestemmen monumentale panden door de gemeente

Aankoop van monumenten kan drie aanleidingen hebben:

- Het pand is nodig voor een gemeentelijke taak, bijvoorbeeld eigen huisvesting of huisvesting van een maatschappelijke organisatie. De exploitatie (kosten aankoop en herbestemming) zijn gedekt door de huur, die eventueel gesubsidieerd wordt.
- Het gebouw is nodig in het kader van een gebiedsontwikkeling, waarvoor de gemeente initiatiefnemer is, met het doel het later weer te verkopen.
- Het gebouw wordt gekocht om het erfgoed te beschermen (redden). Dit gebeurt als er geen enkele mogelijkheid is dat andere partijen deze taak op zich nemen en het college dit toch noodzakelijk acht. Voor de koop van monumenten gelden in principe dezelfde kaders die gelden bij de aankoop van ander vastgoed

3.2.11 Onderbrengen gemeentelijk monumentenbezit bij een NV Stadsherstel

De discussie over het onderbrengen van het gemeentelijk monumentenbezit bij een NV stadsherstel is aangezwengeld door de voorgenomen verkoop van het Kruithuis aan de vereniging Hendrick de Keyser. Daarbij heeft de raad aangegeven te willen wachten op het verschijnen van deze visie. In paragraaf 3.2.9 is uiteengezet waarom verkoop van monumentenbezit aan een organisatie voor stadsherstel voordelig kan zijn.

Verkoop aan een stadsherstel-organisatie is in veel gevallen geen bezwaar. Waar de gemeente invloed wil behouden, kan dit bij de verkoop contractueel geregeld worden,

Dat kan bijvoorbeeld gaan over:

- Aanvullende eisen (aanvullend op de publiekrechtelijke mogelijkheden) over de bescherming van monumentale waarden.
- Afspraken over de publieke toegankelijkheid.
- Afspraken over doorverkoop of recht van terugkoop en bijbehorende condities.

Of de totale afweging verkoop rechtvaardigt is uiteraard ter beoordeling aan het college van Burgemeester en Wethouders.

3.2.12 Sommige monumenten in gemeentebestuur zullen niet worden verkocht.

Ondanks het voorgaande zullen sommige monumenten toch niet in aanmerking komen voor verkoop. Het gaat dan om een beperkt aantal belangrijke monumenten in gemeentebestuur die een hoge emotionele waarde vertegenwoordigen voor het gemeentebestuur of voor de Bossche bevolking, en waarvan het de bedoeling is dat zij in de toekomst een (semi)publieke functie zullen houden. Dit geldt in ieder geval voor het stadhuis aan de markt, de toren van de Sint Jan, de standerdmolen te Rosmalen en het Kruithuis, en ook voor de vestingwerken en voor cultuurhistorische monumenten in de openbare ruimte, zoals de Draak.

Stadhuis. Foto: Henk van Esch

Kruithuis. Sommige monumenten worden niet verkocht. Bron: Stadsarchief

Restant van fort Crevecoeur. Restauratie is urgent. Bron: Stadsarchief

4 Nieuwe aandacht voor cultuurhistorische elementen in het buitengebied en de toekomst van het project Vestingwerken

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet waarom er aandacht nodig is voor de cultuurhistorie in het landschap en in het buitengebied, en hoe wij dit willen invullen. Omdat wij denken dat er kansen liggen om de expertise, die is opgedaan met het project “versterkt den Bosch” (vestingwerken) hiervoor in te zetten, wordt in dit hoofdstuk ook ingegaan op de toekomst van het project vestingwerken.

4.1. Nieuwe wettelijke eisen vragen om aandacht voor cultuurhistorische elementen

Nieuwe aandacht voor cultuurhistorische elementen in het buitengebied is in de eerste plaats een uitvloeisel van een wetwijziging per 1 januari 2012. In het nieuwe Besluit op de Ruimtelijke Ordening is aangegeven dat de cultuurhistorische belangen moeten zijn geïnventariseerd en moeten zijn meegewogen in de belangenafweging in het bestemmingsplan. Voor wat betreft de gebouwde monumenten en de archeologie gebeurde dat in onze gemeente al. Van de cultuurhistorische objecten in het buitengebied bestond echter nog geen goede inventarisatie. Met het oog op de wetwijziging is die inventarisatie gemaakt. In alle nieuwe bestemmingsplannen wordt deze informatie verwerkt.

4.2 Cultuurhistorie in De Groene Delta

Binnen De Groene Delta wordt sinds 2008 gewerkt aan de realisatie van projecten op het gebied van natuur, landschap, cultuurhistorie, waterbeheer, recreatie en landbouw. De Groene Delta is een samenwerkingsproject van overheden, waterschappen, natuurorganisaties en maatschappelijke organisaties. Het thema cultuurhistorie neemt een belangrijke plaats in binnen de programma's en projecten.

De aandacht gaat in het bijzonder uit naar:

- Herstel van cultuurhistorisch erfgoed zoals militaire, infrastructurele en/of waterstaatkundige objecten (bruggen sluisjes, dijken e.d.);
- Behoud en herstel van (cultuurhistorisch) waardevolle natuur- en groengebieden en of van waardevolle groenstructuren zoals houtwallen, lanen en hagen;
- Het beleefbaar en herkenbaar maken van de linie van Frederik Hendrik oftewel de linie van 1629 vanuit landschap, recreatie en/of communicatie.

De Groene Delta werkt via driejarige uitvoeringsprogramma's waarover afspraken worden gemaakt met alle partners over te leveren prestaties en financiën. De gemeente 's-Hertogenbosch voert de regie. In de periode 2008 – 2012 is binnen de eigen gemeentegrenzen een aantal projecten in relatie tot cultuurhistorie uitgevoerd. Voorbeelden zijn: de restauratie van de Venkantsebrug in combinatie met een wandelpad in aansluiting op de Moerputtenbrug, herstel van het Bossche Broek op basis van historische bevoeiingssystemen, het herstel oude landschapspatronen en het gedeeltelijk herstel van de eendenkooi Engelermeer.

Ook in het in voorbereiding zijnde Uitvoeringsprogramma De Groene Delta II 2013-2015 zijn enkele cultuurhistorische projecten opgenomen. Deze hebben vooral betrekking op natuur- en landschapsprojecten in de Hooge Heide en de Diezemonding. Daarnaast is de ambitie uitgesproken om te werken aan het herkenbaar maken van onderdelen van de linie (o.a. Deuterse schans en Keerdijk). De financiering van de projecten is afhankelijk van een bijdrage vanuit de Landschappen van Allure Het Groene Woud.

4.3. De Groene Vesting

Rondom de linie van 1629 werkt de gemeente samen met de Stichting De Groene Vesting. Dit is een stichting bestaande uit vrijwilligers die zich ten doel hebben gesteld om de linie van Frederik Hendrik herkenbaar en beleefbaar te maken. Zij richten zich naast communicatie en betrokkenheid van private partijen (bv. liniebies, fietsroutes, informatie via websites en publicaties en evenementen) ook op de realisatie van fysieke projecten in het landschap.

Vanuit De Groene Delta wordt de stichting De Groene Vesting ondersteund in haar ambitie en werkzaamheden. De verschillende partners van De Groene Delta, waaronder de gemeente 's-Hertogenbosch, hebben een financiële bijdrage geleverd aan het tot stand komen van het Masterplan en de strategische nota 'De Groene Vesting wint aan waarde!'. Daarnaast wordt bij planvorming in gebieden binnen De Groene Delta rekening gehouden met de kwaliteiten van de linie. De stichting wordt veelal betrokken bij de planvorming.

In het kader van de Groene Delta zijn diverse plannen in uitvoering rondom de linie van 1629. Daarbij is het vaak een kwestie van 'meeliften' met ruimtelijke plannen. De linie van 1629 is een grensoverschrijdend project dat zich uitstrekt over de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught en Sint Michielgestel. Al deze gemeenten zijn partner in De Groene Delta.

Voor de linie van Frederik Hendrik wordt in opdracht van de raad van de gemeente 's-Hertogenbosch in 2012 een projecten- en ideeënboek uitgewerkt. Het is bedoeld om de ambities voor een beleefbare en herkenbare linie te vertalen naar concrete projecten en ideeën. Het moet uitmonden in een uitvoeringsprogramma met een bijbehorende realisatie- en financieringsstrategie. Het 'boek' wordt in samenspraak met de partners van De Groene Delta en andere belanghebbenden uitgewerkt.

4.4. Cultuurhistorische projecten rond "de groene vesting" en elders in het buitengebied

De initiatieven om cultuurhistorische elementen beleefbaar te maken zijn tot op heden ontplooid in de slipstream van landschapsontwikkeling. Daardoor hebben cultuurhistorische aspecten niet altijd voldoende aandacht gekregen.

Om die reden wordt in deze beleidsnota voorgesteld een aantal bijzondere cultuurhistorische belangrijke elementen in het landschap actief aan te pakken, met het doel verder verval te voorkomen en de beleefbaarheid van de geschiedenis te versterken. Het zijn:

Crevecoeur

Hier zijn zeer grote waarden in het geding. De monumentale en cultuurhistorische waarden zijn onbetwist hoog. Daarnaast is er sprake van grote landschappelijke- en natuurwaarden. Het gebied heeft vandaag een bepaalde aantrekkingskracht door het mysterieuze: iedereen weet dat het er ligt, niemand mag er komen. De vervallen monumentale muni-

tiegebouwen die op het westelijk deel staan hebben door het verval ook grote natuurwaarden gekregen (kalk minnende vegetatie).

Door het afgesloten convenant met Defensie zijn er nu mogelijkheden om het westelijk deel van het fort meer toegankelijk te maken. Dit biedt mogelijkheden voor het meer beleefbaar maken van het fort voor het publiek. Dit alles met het in stand houden van de cultuurhistorische – en natuurwaarden. Om hiervoor planvorming te ontwikkelen is eerst een goede cultuurhistorische (en archeologische) inventarisatie nodig. Uitgangspunt voor de ontwikkeling van het gebied zou moeten zijn dat de ontwikkelingen op het terrein (eventuele reconstructies) terughoudend uitgevoerd worden. Een zonering van het gebied zou bezoekers kunnen reguleren. Gebieden met hoge natuurwaarden zouden dan ontlast kunnen worden.

Als cultuurhistorische maatregelen kan gedacht worden aan het terugbrengen van het oorspronkelijke maaiveld. Het aangeven van de oude bebouwing, die op het terrein heeft gestaan. Het meer herkenbaar maken van de oude grachten. Het terugbrengen van de oude Diezetak met sluis door het fort, deze laatste zou ook de natuurlijke scheiding kunnen vormen tussen het publieke westelijke deel en het militaire oostelijke deel.

De Henriëttewaard

In de Henriëttewaard bevinden zich de resten van de linie van 1629. Binnen de oorspronkelijke dijkjes van de linie bevinden zich hier twee kleine hoornwerken. De noordelijke van de twee is nu nog herkenbaar aan het reliëf (zeer minieme hoogteverschillen, niet of nauwelijks beleefbaar). De zuidelijke is op dit moment niet meer herkenbaar in het veld. Het voornemen is om de noordelijke als gemeentelijk archeologisch monument aan te wijzen. De zuidelijke zou eventueel gereconstrueerd kunnen worden (na archeologisch onderzoek).

De Deuterse schans

De Deuterse schans is, evenals het hiervoor genoemde noordelijke hoornwerk in de Henriëttewaard, waarschijnlijk zeer goed bewaard gebleven. Op recente luchtfoto's is te zien dat de schans en een deel van de linie en een redoute in de ondergrond aanwezig zijn. Het voornemen is om deze zone als gemeentelijk archeologisch monument aan te wijzen (met zelfs een klein deel ten noorden er van waar zich een kampement bevindt van jagers verzamelaars uit de periode 8800-5000 v. Chr.). Een reconstructie ter plaatse behoort dan misschien tot de mogelijkheden. Bijvoorbeeld indien het terrein opgehoogd wordt of wanneer een schans naast de oorspronkelijke wordt gereconstrueerd. De archeologische waarden kunnen dan in stand blijven. Het is dan ook mogelijk een langer deel van de linie (het dijkje) te reconstrueren. Dit zou een landschappelijk aantrekkelijk beeld opleveren, waarbij de bezoeker een beter beeld van de linie als geheel zou krijgen.

De Heinis

De kwaliteit van het gebied is zeer hoog, zowel cultuurhistorisch landschappelijk als qua natuurwaarden. Het uitgangspunt zou dan ook zijn om terughoudend met dit gebied om te gaan. Binnen het gebied ligt het voormalige redoute de Herven. Dit terrein heeft momenteel geen enkele beschermde status. Het voornemen is om dit terrein aan te wijzen als gemeentelijk monument. Het zou wenselijk zijn om het redoute meer beleefbaar te maken. Het terrein is momenteel niet herkenbaar als militair onderdeel van de verdediging van de oude weg naar de stad.

Er zijn nog andere initiatieven en ideeën om de cultuurhistorie van het landschap herkenbaar te maken.

Tegen de achtergrond van het beleid, dat in deze nota is geformuleerd, verdienen deze initiatieven en ideeën de komende periode de aandacht van de gemeente. Het gaat dan om:

- Reconstructie/herkenbaar maken Tempel van Empel
- Herkenbaar maken cultuurlandschap Koorwaard
- Essencomplex rond Bruggen (voorbeeld van agrarisch cultuurlandschap uit de Middeleeuwen)
- Klooster Coudewater (belangrijk kloostercomplex en 19de eeuwse zorginstelling)
- Engelschans, herkenbaar maar niet verklaard vestingwerk bij Engelen
- Terpen langs de Vlijmenseweg

Citadel. Foto: Antwan Hoedemakers

4.5 De toekomst van het project vestingwerken

4.5.1 Het bijzondere karakter van het project vestingwerken.

Met de vaststelling van het Ontwikkelingsplan Versterkt Den Bosch door de Bossche raad in juli 1999 is een bijzonder gemeentelijk project van start gegaan. Tot die tijd werd 's Hertogenbosch door de eigen inwoners en toeristen nauwelijks ervaren als een vestingstad. Sinds 1999 is er veel veranderd. Langs de historische groene vestingmuren varen fluisterboten en groepen toeristen lopen langs de vesting. Bewoners benutten de bastions of lopen een ommetje door het voormalige schootsveld Bossche Broek. Ondernemers identificeren zich steeds meer met het fenomeen 'vestingstad'. De gerestaureerde vestingwerken leven en worden beleefd en beïnvloeden het imago van de stad positief. Aan die waardering voor de vestingwerken ligt een intensieve samenwerking met provincie, rijk en zelfs Europese partners ten grondslag. Het streven naar 'behoud door ontwikkeling' staat in het project Vestingwerken centraal. Cultuurhistorie is een inspiratiebron voor tal van projecten gericht op stedelijke vernieuwing. De integrale en innovatieve aanpak van het project Vestingwerken wordt erkend als een sterk merk en viel in het afgelopen decennium talloze keren in de prijzen met nationale en zelfs Europese toekenningen. Deze erkenning laat zich ook in klare munt vertalen. Op elke euro die de gemeente investeert, staan bijna drie euro's die andere overheden en ondernemers investeren. Dat blijft ook voor de toekomst de ambitie.

4.5.2 Wat er nog te doen is aan de vesting

Het voornemen is om enkele belangrijke projecten rondom de vesting de komende jaren nog ter hand te nemen op plekken waar voor de stad nog een flinke kwaliteitswinst valt te behalen. Ambitie is om dat te doen met dezelfde hoge kwaliteit en ook met dezelfde uitgangspunten voor de financiering als de al gerealiseerde delen van het project Vestingwerken. Op het moment van schrijven van deze nota zijn de projecten langs de Stadswalzone en het project Bolwerk Sint Jan in een gevorderd stadium van voorbereiding. Het gebied Hinthamerpoort moet nog op enkele onderdelen worden afgerond. Daarnaast staat het beleefbaar maken van de vesting bij het vernieuwde Heetmanplein nog op de agenda. Tenslotte zijn er grote kansen in het gebied Citadel - Kop van de Haven, op het moment dat de Zuid-Willemsvaart wordt omgelegd en de Kop van 't Zand wordt herontwikkeld.

4.5.3 Inzet voor ontwikkeling van het cultuurhistorisch varen.

Het cultuurhistorisch varen in en rondom de stad heeft nog flinke ontwikkelingsmogelijkheden. Dit wordt echter verhinderd door knelpunten in het watersysteem. De vestingaanpak biedt mogelijkheden om deze barrières op te heffen op een manier die toeristisch aantrekkelijk is en cultuurhistorisch verantwoord.

4.5.4 Inzet voor de herontwikkeling van het militair historisch erfgoed in het buitengebied.

Opnieuw beleefbaar maken van militaire historische relictten – zoals die uit 1629- en de daarbij behorende sluizen en waterlopen kan alleen gerealiseerd worden met een integrale benadering, waarbij gezocht wordt naar een aanpak waarin landschapontwikkeling, toerisme en ecologie niet strijdig met elkaar zijn, maar elkaar juist versterken. Dit is de aanpak die ook bij de vestingwerken met succes is gerealiseerd. Daarom willen wij de ontwikkelde expertise op termijn voor dit doel inzetten.

Zuidwal met stadsmuur en Grootte Hekel. Bron: Gemeente 's-Hertogenbosch

5 Bestaand beleid en aanscherping daarvan

Dit is een integrale nota, die betrekking heeft op de werkzaamheden van alle gemeentelijk afdelingen die in hun werk met cultuurhistorie te maken hebben. Daarin wordt veel werk gedaan dat waardevol is, goed voldoet en daarom in deze nota niet ter discussie hoeft te staan. Om een volledige indruk te geven van wat de gemeente op dit terrein doet, wordt het bestaand beleid in dit hoofdstuk vermeld. Op enkele onderdelen is –als gevolg van het rijksbeleid- een aanscherping van het beleid nodig.

5.1 Modernisering Monumentenbeleid (MoMo)

De hoofdlijn die aan MoMo ten grondslag ligt is een verschuiving in het denken van object naar gebied (niet alleen het monument is belangrijk maar ook de context waarin dat monument is geplaatst) en van beschermen naar ontwikkelen (niet alleen behoud, maar ook actief het monument ontwikkelen en exploiteren). Deze hoofdlijn vertaalde zich in november 2009 in een beleidsbrief die door de tweede kamer werd aangenomen. In hoofdzaak gaat de beleidsbrief in op drie pijlers:

- Doorwerking van de cultuurhistorische belangen in de ruimtelijke ordening
- Herbestemming van gebouwen die hun functie verliezen
- Decentralisatie van bevoegdheden

Deze punten komen hierna aan de orde.

Maar eerst nog het volgende: MoMo is geen vrijblijvende aangelegenheid. Gemeenten worden door de erfgoedinspectie op dit punt gecontroleerd. Een eerste inspectie leert dat de gemeente het wat dat betreft goed doet.

5.1.1 Doorwerking van de cultuurhistorische belangen in de ruimtelijke ordening

Binnen onze organisatie heeft deze pijler al goed vorm gekregen.

Voor archeologie is er een waardenkaart gemaakt. Dit is een kaart waarop de resultaten van een voorafgaande inventarisatie zijn opgetekend die vervolgens zijn gewaardeerd. De volgende stap die is gemaakt is om beleid aan deze waarden te koppelen. Hoe ga je met die waarden om en welke consequenties heeft dat. De uitkomst daarvan vindt zijn weerslag in de archeologische beleidskaart. Per bestemmingsplan wordt deze beleidskaart opgenomen en waar nodig vertaald in regelgeving.

Voor Bouwhistorie wordt per bestemmingsplan een ordenkaart geproduceerd. Op deze kaart worden zowel de architectuur als de stedenbouwkundige structuur aangegeven in een vijftal orden. Deze orden houden een waardering in van hoge waarden (orde 1) naar indifferente waarden (orde 5). In principe zijn gebouwen van de eerste en tweede orde monumentwaardig en vele daarvan hebben al een monumentale status. Voor het bestemmingsplan is de betekenis van de ordenkaart dat bij gebouwen en stedenbouwkundige structuren zorgvuldig wordt gekeken naar bebouwingsvlakken en bouwhoogtes. Eventuele beperkingen worden met cultuurhistorische argumenten gemotiveerd.

Voor het landschap is een cultuurhistorische inventarisatie gemaakt van het grondgebied van 's-Hertogenbosch, met uitsluiting van de binnenstad, omdat daar niet of nauwelijks sprake is van een landschap. Ook hier is een waardering aan gegeven in de vorm van een waardenkaart.

Per bestemmingsplan wordt bepaald welke cultuurhistorische elementen door regelgeving in het bestemmingsplan worden beschermd. Ook de eerder opgestelde Relictennota (beleid t.a.v. historische relicten in het buitengebied) speelt hierbij een rol.

Naast het bestemmingsplan worden ook in de Ruimtelijke Structuurvisie en in stedenbouwkundige onderbouwingen de cultuurhistorie ingebracht.

5.1.2 Herbestemming van gebouwen die hun functie verliezen

Elders in deze nota wordt daar uitgebreid op ingegaan, zodat we hier volstaan met het te noemen als onderdeel van MoMo.

5.1.3 Decentralisatie

Om een goed beeld te krijgen van ieders verantwoordelijkheden als gevolg van de Modernisering Monumentenstelsel, zullen we hieronder de toebedeelde taken per overheidslaag kort weergeven:

Rijk

Het Rijk is verantwoordelijk voor het monumentenstelsel in het algemeen en voor de Rijksmonumenten. Daarnaast verschuift de taak t.a.v. de adviesbevoegdheid naar die ten aanzien van een adequate kennisinfrastructuur. Het Rijk ziet zich als kenniscentrum voor de cultuurhistorie. De adviesbevoegdheid zal alleen gebruikt worden bij grote projecten (denk aan het nieuwe Museum) en bij bouwplannen waarbij sloop aan de orde is.

Provincies

De provincies hebben een regierol en zijn verantwoordelijk voor de gebiedsgerichte en met name bovenlokale monumentenzorg op provinciaal niveau, indien van toepassing voor de provinciale monumenten (Provincie Noord-Brabant heeft geen provinciale monumenten), en voor de provinciale steunfunctie monumentenzorg en archeologie ten behoeve van gemeenten. In onder meer de Wet op de Archeologische Monumentenzorg zijn de taken voor de gemeente en de afstemming met de Provincie daarin vastgelegd.

De Provincie is wettelijk deponhouder voor archeologische vondsten, maar heeft deze taak voor wat onze stad betreft, gedelegeerd aan de BAM.

Gemeente

De gemeenten zijn verantwoordelijk voor de gebiedsgerichte monumentenzorg op gemeentelijk niveau en voor gemeentelijke monumenten. Dat betreft o.a. toekenning restauratiesubsidie, begeleiding en advisering t.a.v. bouwplannen en advisering over vergunningverlening en handhaving.

5.2 Subsidiebeleid

In 1994 heeft Nederland het Verdrag van Granada ondertekend. Daarmee heeft Nederland zich onder meer verplicht tot het structureel aanwenden van financieringsfaciliteiten ter ondersteuning van de oude gebouwde omgeving. Ook heeft de Tweede Kamer het "Strategisch Plan voor de Monumentenzorg" vastgesteld. Daarin is de landelijke doelstelling vastgelegd dat het monumentenbestand in Nederland in een zodanige staat moet worden gehouden dat niet meer dan 10% van de monumenten een ingrijpende restauratie nodig heeft. Dit wordt de normale werkvoorraad genoemd. Alles boven de 10% wordt "restauratie-achterstand" genoemd. Het subsidie-instrumentarium - zowel landelijk, provinciaal als gemeentelijk - blijft het meest effectieve instrument om de bouwkundige kwaliteit

van monumenten op een aanvaardbaar kwaliteitsniveau te brengen en te houden.

Taakstelling Rijk

Uit de in 2012 aan de Tweede Kamer gepresenteerde “Monitor inzake de staat van het gebouwd erfgoed 2011” is gebleken dat de landelijk gemiddelde restauratieachterstand bij rijksmonumenten nog ruim 10 % bedraagt. Specifiek voor de Provincie Noord-Brabant geldt dat het percentage in matige en slechte staat verkerende rijksmonumenten met 26% nog steeds erg hoog is. Het Rijk neemt haar verantwoordelijkheid voor het structureel ter beschikking stellen van financiële middelen voor het restaureren en instandhouden van rijksmonumenten door middel van restauratiesubsidies, instandhoudingssubsidies en beschikbaarstelling van financiering en fiscale aftrek. Ook als deze restauratie-achterstand is weggewerkt - dat wil zeggen wanneer de 10%-doelstelling gehaald is - zal de zogenaamde werkvoorraad bij rijksmonumenten landelijk nog altijd een omvang hebben van om en nabij de € 2 miljard. Doorvertaald naar onze gemeente betekent dit dat de restauratie-opgave voor de gemeente 's-Hertogenbosch voor rijksmonumenten bij benadering een bedrag tussen de € 18 miljoen (bij 10% restauratieachterstand) en de € 49 miljoen bestrijkt (bij 26% restauratie-achterstand). Hierbij zijn de extra investeringen van de specifieke herbestemmingsdoelen en investeringen nog niet meegerekend en heeft deze raming alleen nog betrekking op de rijksmonumenten. Hoewel het rijksmonumenten zijn, ligt in de praktijk een belangrijke taak bij de gemeente. Eigenaren kloppen vaak eerst bij de gemeente aan. De gemeente begeleidt eigenaren inhoudelijk bij de restauratie, licht voor over instandhouding en helpt eigenaren desgewenst de weg te vinden in het subsidietraject.

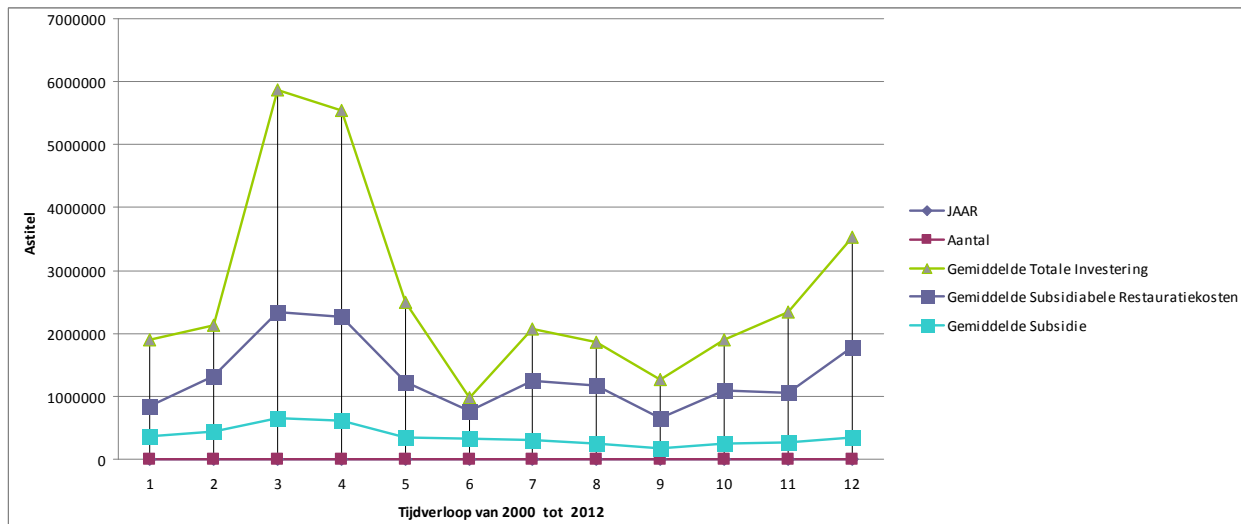
Taakstelling Provincie

De Provincie zal komende jaren slechts beperkte financiële middelen ten behoeve van restauraties beschikbaar stellen. Dat geldt alleen voor monumenten waarbij er (conform de MoMo-doelstelling) een bovenlokaal belang is. De Provincie gaat er – gelet op de MoMo-taakstellingen - van uit dat gemeenten zelf middelen ter beschikking stellen ten behoeve van de restauratie en instandhouding van de gemeentelijke monumenten . De gemeente heeft hier dezelfde begeleidende taak als bij de rijksmonumenten. Voor projecten van bovenlokaal belang heeft de provincie specifiek aanvullend beleid. De provincie heeft bovendien het decentraal beheer van een deel van het restauratiebudget voor rijksmonumenten dat voorheen bij het Rijk lag. De ervaring is dat in de provinciale regelingen er vaak van uit wordt gegaan dat de gemeente ook een bijdrage levert en/of een deel van de administratieve afhandeling overneemt. Regelingen als “Samen Investeren in Brabant Stad” en de daaruit onder meer voortgekomen regeling “Perspectiefrijke Brabant” evenals de regeling “Investeren in Grote Cultuurhistorische Complexen” zijn voor de gemeente belangrijke mogelijkheden om in nauwe samenwerking en afstemming met de Provincie te komen tot een zo groot mogelijke herbenutting van groot-schalig cultureel erfgoed in onze stad, in nauwe samenhang met ruimtelijke ordening, economie, landschap en toerisme.

Taakstelling Gemeente

De in 2010 geheel geactualiseerde restauratieregeling voor gemeentelijke monumenten en beeldbe-palende panden is een effectief middel gebleken om restauraties te stimuleren en te voorzien in een voor de gemeente zo optimaal mogelijk cultuurhistorisch verantwoord behoud, ook waar er op grond van het wettelijk kader maar beperkte mogelijkheden zijn. In goed overleg met de eigenaar kunnen de cultuurhistorisch

waarden maximaal in stand blijven en kunnen restauraties toch financieel haalbaar zijn. Het helpt ons bij het inlopen en vervolgens beheersbaar houden van de restauratie-achterstand. Dit past in het hierboven beschreven landelijk beleid. Op grond van kengetallen van het aantal gemeentelijke monumenten (van slechts 75 in 2000 tot 581 in 2011) en de toename van het aantal beeldbepalende panden in de beschermde stads- en dorpsgezichten is de behoefte aan restauratiesubsidies toegenomen en zal dit ook de komende jaren doorzetten (mede als gevolg van de trend minder nieuwbouw en veel meer investeringen in de bestaande voorraad). Ook de hoogte van de gemiddelde totale investering en het aantal (waaronder collectieve aanpak van monumentencomplexen) is flink toegenomen en zal ook komende jaren toenemen. Sinds 2000 is er door 342 eigenaren van gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden zo'n € 32 miljoen geïnvesteerd in restauraties, waarvan zo'n € 16 miljoen aan subsidiabele restauratiekosten en een totale restauratiesubsidie van € 4 miljoen. Sinds 2005 (vanaf dat jaar werden er ten laste van het gemeentelijk budget geen rijksmonumenten meer gesubsidieerd) is dat voor 192 objecten ruim € 14 miljoen aan totale investering, waarvan bijna € 8 miljoen aan subsidiabele restauratiekosten en zo'n € 2 miljoen aan subsidie. Sinds 2009 stijgt de investeringshoogte van de restauraties en stijgen de woningaantallen. Dit komt ook door de toename aan collectieve restauraties bij monumentencomplexen. Monumenten die deel uitmaken van complexen vragen per monument een lagere subsidiebijdrage dan individuele monumenten in de binnenstad en in het buitengebied. Bij de complexgewijze restauraties wordt vaak alleen de buitenkant gerestaureerd. De grotere aantallen die dan in een keer (collectief) worden gerestaureerd leggen echter wel een behoorlijke druk op het beschikbare budget. Dit vraagt een andere benadering. Maatwerk in restauratietype, restauratievorm en omvang en in ligging blijft dus vereist. Zie onderstaande grafiek:

“Ontwikkeling behoefte restauratiesubsidie in relatie tot investeringshoogte 2001-2012”

De restauratieachterstand bij gemeentelijke monumenten is volgens recent landelijk verricht onderzoek 20%. Daar bovenop komen nog de beeldbepalende panden. Om gelijke tred te houden met de landelijke taakstelling is het in ieder geval noodzakelijk het jaarlijks gereserveerde bedrag van € 335.700,-- beschikbaar te blijven houden. Bezien we echter de behoeftetrend, dan is dit jaarlijks ter beschikking staande bedrag aan jaarlijkse subsidiemiddelen maar net genoeg om aan de geschatte behoefte te voldoen. Het kan ook te weinig blijken. Om structureel een goed inzicht te hebben in de restauratiebehoefte van zowel onze gemeentelijke monumenten als de beeldbepalende panden is het wenselijk om een meer betrouwbare behoefte-raming op te stellen. In die behoefte-raming moet ook rekening worden gehouden met restauratie en instandhouding van monumenten in de openbare ruimte.

Samenvattend is er ten aanzien van het gemeentelijk subsidiebeleid als nieuw beleid gepland:

- het onderzoeken van een maatwerk subsidiëring voor de collectieve restauratie-projecten met meerdere panden tegelijk (Verenigingen van Eigenaren), waarbij wordt voorzien in de mogelijkheid om collectief funderingsherstel te subsidiëren;
- het onderzoeken van de noodzaak om apart budget te reserveren voor restauraties van monumenten in de openbare ruimte.
- Via voorlichting stimuleren van eigenaren om cultuurhistorisch verantwoorde instandhoudingsplannen te gaan maken. Dit om te zorgen dat de opgebouwde kwaliteit ook op termijn in stand blijft. Dat geldt ook voor monumenten die al zijn gerestaureerd.
- Op dit moment maakt de gemeentelijke restauratieregeling het al mogelijk om –wanneer dat nodig of gewenst is – eigenaren van specifieke gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden in bepaalde gebiedsdelen actief te stimuleren tot verantwoorde restauratie. Omdat de middelen beperkt zijn kunnen ze op deze manier effectiever worden ingezet op plekken, waar de restauratieachterstanden het grootst zijn of waar de kwaliteit van de stad er het meeste bij wint. De positieve resultaten van dit instrument tot op heden rechvaardigen een toename van deze actief stimulerende aanpak. In het kader van het nieuwe beleid zal dit vaker worden ingezet.
- Het opstellen van een gemeentelijke “Behoeftesraming restauratie gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden” en ontwikkelen van een up to date te houden “Kwaliteitsmonitor” zodat structureel inzicht wordt verkregen in de noodzakelijke inzet van middelen.

5.3 Bestaand Beleid Stadsarchief en BAM

De ambitie van het Stadsarchief is het behouden en versterken van de cultuurhistorische kwaliteit van de stad en haar directe omgeving. Die kwaliteit bestaat uit het op verantwoorde wijze beheren en tonen en beschikbaar stellen van informatief erfgoed. Dat zijn verhalen, archiefmateriaal, documentatie, beeldmateriaal en geluidsfragmenten. Dit erfgoed maken we zichtbaar, voelbaar en toegankelijk voor burgers en bezoekers. De plannen t.a.v. een combinatie van Stadsarchief en Bibliotheek met steunpunt van de BAM op het toekomstige GZG-terrein ondersteunen deze ambitie.

Voor de BAM geldt eenzelfde verhaal. Het erfgoed bestaat hier uit archeologische en bouwhistorische vondsten die gedocumenteerd en beschreven worden en toegankelijk gemaakt worden voor publiek. Een verantwoord beheer van het depot is een wettelijke taak. Daarnaast onderzoeken we monumenten of onderdelen daarvan die door verbouwingen of sloop verloren dreigen te gaan. Ook publiceren we daarover.

Het open depot van de BAM, dat in 2013 wordt geopend, maakt de ambitie waar om meer en meer naar buiten te treden met onderzoeksresultaten en laat zien hoe cultuurhistorie aan de Bossche burger en anderen getoond wordt.

5.4 Duurzame monumentenzorg

In een belangrijke monumentenstad als 's-Hertogenbosch met haar vele rijks- en gemeentelijke monumenten en beschermde gezichten staan onderwerpen als duurzaamheid en energiegebruik hoog op de agenda. Van de eigenaren en beheerders van deze monumenten komen steeds vaker vragen en wensen over isolatiemaatregelen en andere vormen van energiebesparing.

Maar wat kan je eigenlijk isoleren in en aan monumenten en is dat wel wenselijk vanuit het bouw- en cultuurhistorisch oogpunt maar ook vanuit het duurzaamheidsvraagstuk. Om op deze vragen een antwoord te kunnen geven is het goed om hiervoor beleid en richtlijnen op te stellen. Monumenten hebben bewezen duurzaam te zijn. Ze zijn vaak eeuwen oud en in die tijd steeds hergebruikt door ze met minimale middelen aan te passen aan nieuwe functies. Maar zijn ze ook “duurzaam” in milieutermen? In de zin van besparing van natuurlijke hulpbronnen zoals bouwmaterialen zeker, maar op het vlak van energieverbruik, zoals stookkosten hebben ze de schijn tegen. Toch heeft onderzoek aangetoond dat oude gebouwen economischer zijn wat betreft energiekosten dan gebouwen van na 1950 (bron: Monumenten het zuinigst met energie, in Tijdschrift van de RCE, nr. 1, zomer 2009).

De huidige duurzaamheideisen zijn in de meeste gevallen ook in monumenten haalbaar. Maar dat vereist veel zorg en deskundigheid. Isolatiemaatregelen die op een onjuiste wijze worden aangebracht kunnen ongewild leiden tot een teloorgang van historisch materiaal en constructies. Daarom is het van groot belang om ten behoeve van architecten, bouwers en initiatiefnemers richtlijnen te ontwikkelen die het kunnen helpen om isolatie en andere energiebesparende maatregelen op een verantwoorde manier aan te brengen.

De herbestemde voormalige sigarenfabriek, W2. Bron: Stadsarchief

6 Realisatie

In dit hoofdstukken zullen de ambities uit de voorgaande hoofdstukken worden vertaald in concrete voorstellen

6.1 Breder toegankelijk maken van het erfgoed

De ambities die er zijn om in onze gemeente de “hardware” de “software” en “de verhalenvertellers” beter op elkaar af te stemmen maken het gewenst om een coördinatieteam in te stellen dat deze afstemming tot zijn verantwoordelijkheid krijgt.

In dit team hebben zitting:

- Het Stadsarchief
- De afdeling SO/BAM
- De Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch
- de VVV

Dit team krijgt tot taak:

- Ontwikkelen van publieksgerichte activiteiten rondom actuele zaken en nieuw opgedane kennis over de geschiedenis van de stad.
- Zoveel mogelijk betrekken van vrijwilligers bij gemeentelijke activiteiten, en zorgen dat de gemeente bijdraagt aan activiteiten van vrijwilligersorganisaties.
- Gezamenlijk en in overleg met andere organisaties ontwikkelen van cultuurhistorische arrangementen voor bezoekers aan de stad.
- Jaarlijks programmeren van een of meer straat- of buurtgerichte activiteiten.
- Zorgdragen dat nieuwe en actuele informatie over de cultuurhistorie van de stad snel en goed toegankelijk wordt gemaakt voor een breed publiek.
- Met dit doel opzetten van een interactieve cultuurhistorische site en de historie van de stad tot leven brengen door het maken via QR codes, apps en augmented reality.
- Voorbereiden van een bestuurlijk voorstel waarin de inhoudelijke, financiële en organisatorische consequenties in kaart zijn gebracht.

Het secretariaat en het voorzitterschap van dit samenwerkingsverband berust bij het Stadsarchief.

Na realisatie van de herhuisvesting van Stadsbibliotheek en Stadsarchief op het GZG-terrein zullen deze activiteiten onderdeel zijn van het daar te ontwikkelen “Agora”-concept. Dit concept beoogt de bezoeker van dit nieuwe gebouw een attractieve ambiance te bieden waarin informatie, media en kennis centraal staan. Het verblijven en werken in de Agora (werktitel) is niet alleen voor de Bosschenaar maar ook voor de bezoeker. Onderdeel van de vele activiteiten in de Agora is het koppelen van verleden, heden en toekomst, van historische verdieping aan actuele thema's. Doel is onder andere het betekenis geven en context bieden aan maatschappelijke en culturele gebeurtenissen. Discussies, debat, informatieverstrekking tussen deskundigen en betrokkenen, tussen beslissers en burgers, tussen bekende personen en anonieme particulieren zijn daar mogelijk. Men kan er door co-creatie informatie maken en gebruiken. De digitale component is sterk aanwezig, het intermenselijk contact en nieuwsgierigheid zijn de voorwaarden.

De professionele organisaties zullen ook met andere middelen nieuwe activiteiten ontplooiën om het erfgoed toegankelijk te maken. Nieuwe digitale technieken, zoals hierboven genoemd, helpen daarbij. De resultaten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek zullen worden gepresenteerd in het nieuwe ‘open depot’ aan de Bethaniëstraat. Daarnaast is er de ambitie om rondom actueel bouwhistorisch of archeologisch onderzoek rondleidingen

te organiseren op de onderzoek locaties. Wanneer er interessante vondsten zijn gedaan moet het nieuws direct kunnen worden verspreid via de digitale media. Zo zijn er nog veel meer mogelijkheden.

6.2 Herbestemming van leegkomende monumenten

6.2.1 Instelling van een herbestemmingsteam

Om de in deze nota weergegeven topprioriteit van herbestemming van monumenten waar te maken wordt een herbestemmingsteam samengesteld. Om het herbestemmingsproces goed te laten lopen zijn veel verschillende disciplines nodig die efficiënt moeten kunnen samenwerken. Daarom wordt niet gekozen voor een afzonderlijke afdeling maar voor een projectteam, samengesteld uit medewerkers van de volgende afdelingen:

- SO/EZ
- SO/ROS
- SO/BOU
- SO/BAM
- SO/WGZ
- CWS/MV

Daarnaast zal het team gaan samenwerken met externe (regionaal en nationaal) partners die ons kunnen helpen de taakstelling van het team waar te maken.

Het team krijgt de volgende taken:

- Het team vormt een centraal aanspreekpunt voor initiatiefnemers die een monument willen gebruiken, herbestemmen of transformeren.
- Het team denkt mee over een gewenste nieuwe functie voor het monument helpt zo nodig met het zoeken naar mogelijke gebruikers voor leegkomende monumenten. Dat zal overigens altijd maatwerk zijn.
- Het team bevordert snelle besluitvorming over eventueel noodzakelijke functiewijziging.
- Het team verzamelt en bundelt interne kennis, expertise en ervaring op het gebied van herbestemming.
- Het is belangrijk dat er een centraal toegankelijke ingang komt voor het herbestemmingsteam, zodat initiatiefnemers en mogelijke gebruikers het weten te vinden. Het voorzitterschap en secretariaat van het herbestemmingsteam zal worden ondergebracht bij SO/BAM.

6.2.2 Opstellen van een “herbestemmingsprofiel” voor geselecteerde monumenten

In paragraaf 3.2.5 is uiteengezet waarom de gemeente voor sommige te herbestemmen monumenten een “herbestemmingsprofiel” wil gaan maken om marktpartijen inzicht te geven in de mogelijkheden van een gebouw, en daarmee de kans op een succesvolle herbestemming te vergroten. Voorgesteld wordt een dergelijk document te maken voor het klooster Mariënborg aan de Westwal en voor het voormalige kantoorgebouw van Grasso aan de parallelweg.

6.2.3 Een regulier overleg over leegkomende kerken

Er zal voortvarend overlegd worden met het bisdom/kerkbestuur over de toekomst van de leegkomende kerken. Doel dit overleg is, om waar enigszins mogelijk de monumentale kerken te behouden. Voor de leegkomende kerken zal een vast bestuurlijk en ambtelijk aanspreekpunt worden gecreëerd

6.2.4 Een subsidieregeling voor het uitvoeren van haalbaarheidsstudies

Een subsidieregeling zal worden voorbereid voor het uitvoeren van haalbaarheidsstudies voor de herbestemming van monumenten.

6.3 Cultuurhistorie en landschap

Integrale benadering van cultuurhistorie en landschap zal in alle toekomstige plannen uitgangspunt zijn.

Ook in toekomstige projecten in de Groene Delta zal het cultuurhistorisch aspect in de plannen voor landschapontwikkeling worden meegenomen, waarbij in het bijzonder zal worden gekeken naar elementen die de linie van 1629 beter beleefbaar kunnen maken. Daarbij zal in het bijzonder worden gekeken naar een viertal locaties, die vanuit het beleefbaar maken van het beleg van 1629 belangrijk zijn en die vanuit cultuurhistorisch perspectief belangrijk zijn.

Het zijn:

- Fort Crevecoeur
- De restanten uit 1629 in de Henriëttewaard
- De Deuterse schans
- Redoute de Herven en de oude toegangsroute via de Heinis.

Koudijs veevoederfabriek. Bron: Stadsarchief

Ook voor andere ideeën en initiatieven, zoals die genoemd zijn in paragraaf 4.4, zullen in de toekomst de belangstelling hebben van de gemeente. Waar mogelijk zullen ze steun krijgen of in bestaande plannen worden ingepast.

6.4 De toekomst van het project vestingwerken

Het project vestingwerken zal op termijn worden afgerond. De projecten Hint-hamerpoort en Bolwerk St Jan, die in een vergevorderd stadium zijn, zullen worden afgerond. Daarnaast zullen elementen van de vesting opnieuw in het zicht worden gebracht in het kader van de 2e fase herinrichting Wilhelminaplein. Daarnaast zal de vestingwerken-aanpak worden toegepast in het gebied citadel/kop van de haven, op het moment dat de Zuid-Willemsvaart is omgelegd en de Kop van 't Zand wordt herontwikkeld.

6.5 Overige aanscherpingen van het bestaand beleid

Om te voldoen aan het nieuwe rijksbeleid (Modernisering van het Monumentenbeleid/MoMo) zullen wij in toekomstige bestemmingsplannen en ruimtelijke ordeningsplannen de cultuurhistorische aspecten in beeld brengen, zodat die mede afgewogen kunnen worden. Voor gebouwen en archeologie gebeurt dit meestal al. Voor het buitengebied gebeurde dit nog niet overal. Inmiddels is de cultuurhistorische inventarisatie buitengebied beschikbaar gekomen. Deze dient hiervoor als basis.

Actuele ontwikkelingen maken het gewenst om de bestaande subsidieregeling op onderdelen aan te passen (zie paragraaf 5.2). Monumenteneigenaren zullen moeten worden voorgelicht over het maken van onderhoudsplannen. Dit in verband met het gewijzigde rijksbeleid. Wij zullen een behoefteanalyse maken voor de restauratie van gemeentelijke monumenten om tijdig te kunnen bijsturen.

Ter ondersteuning van bouwers, architecten en initiatiefnemers zullen we richtlijnen opstellen die aangeven hoe isolatie en energiebesparing in monumenten kan worden aangebracht zonder dat het gebouw daaronder te lijden heeft.

Colofon

Uitgave gemeente 's-Hertogenbosch
september 2012

Tekst: Gemeente 's-Hertogenbosch
Fotografie: Gemeente 's-Hertogenbosch
Stadsarchief
Antwan Hoedemakers
Henk van Esch
Brigit Laumen
BAM (Bouwhistorie Archeologie en Monumenten)
Geonet Gemeente 's-Hertogenbosch

